

СТАНОВЛЕННЯ СПОРТИВНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ДО ХІХ СТОЛІТТЯ

Як відомо, фізична культура завжди посідала важливе місце у житті людини. Саме фізична культура є найпершим видом культури особи та суспільства, базовим, фундаментальним шаром, інтегрованою ланкою загальної культури [1, с. 16]. Підтвердженням цього є те, що різні елементи фізичної культури та фізичного виховання грали важливу роль на всіх етапах зародження та розвитку людства, починаючи з давніх-давен. Як свідчать деякі вчені, історія фізичної культури виникла близько 40 тис. років до н. е. як життєва необхідність та запорука здорового існування людини. Фізичне виховання в такому суспільстві мало примітивний характер, воно було пов'язане з працею та буденним життям первісної людини, але поступово посідало важливе місце в розвитку суспільства [1, с. 16].

С. Ю. Десницький у своїй науковій праці «Юридическое рассуждение о разных понятиях, какие имеют народы о собственности имения в различных состояниях общежительства» (говоренное апреля 21 дня 1781 года) вказує на те, що «возраст и крепость тела, долгота жизни, острота и пространство разума доказываются нам и во всех почти веках бывшими природными роду человеческого. И в таком нашем мнении о сем уверяют нас те самые искусства и науки, кои заподлинно процветали в одни веки и в другие упадали; и хотя они при таких своих переменах и повсеместно исчезали в одном народе, однако в последовавших за оным других народах паки возникли и размножились по всему почти свету» [2, с. 33]. Саме процес передавання накопиченого досвіду (не біологічний механізм передавання досвіду, а механізм соціального наслідування) від покоління до покоління, від народу до народу є головною умовою успішного розвитку суспільства. Таким чином з'явився інститут виховання. Саме в часи первісного суспільства з'являються засоби, за допомогою яких досвід попередніх поколінь щодо вдосконалювання знарядь праці, подолання сил природи, підпорядкування їх волі людини тощо передавався підрастаючим поколінням [1, с. 17]. Тут ми можемо припустити, що саме в ці часи і з'явилися первісні спортивні об'єднання з метою фізичного виховання особи. Так, наприклад, у первісних родових громадах молодь проходила спеціальну підготовку з навчання мистецтву мисливства та виробництва знарядь праці, де розвивали їхню волю та витривалість, вчили бути дисциплінованими, залучали до проведення релігійних обрядів [1, с. 17]. Таким чином, фізична культура та первісні спортивні об'єднання з метою фізично-

го виховання молоді сприяли виживанню та подальшому розвитку людства.

Подальший розвиток суспільних відносин привів первісне суспільство до рабовласницької суспільно-економічної формації (III–VI тис. до н.е.). Саме в цей час з'явилися перші свідчення про об'єднання людей зі спільними поглядами на природу, суспільство, літературу, мистецтво, які існували вже у стародавніх суспільствах, навіть Арістотель та Марк Туллій Ціцерон згадували про об'єднання людей [4]. У різних народів виникали різноманітні об'єднання, що певною мірою впливали на суспільно-політичний розвиток і, відповідно, учасники об'єднань ставали учасниками цих відносин. На цьому етапі розвитку суспільства фізична культура розвивалась залежно від економічного, політичного та культурного розвитку держави. Так, наприклад, перші спортивні об'єднання з'явилися у Давній Греції та інших давніх державах. Одним з найяскравіших художніх творів Давньої Греції, в якому описуються спортивні поєдинки та змагання, є Гомеровська «Іліада» – близько 700 віршів «Іліади» присвячується детальному опису поєдинків героя, подібно сьогоднішнім спортивним репортажам, які дуже детально передають атмосферу змагань [4, с. 320–378; 5].

Звичайно, давні громади і клани дуже умовно можна віднести до об'єднань, враховуючи формалізм сучасного права. Однак саме професійні об'єднання і були першими спортивними організаціями. Наприклад, вже у давній Спарті в VII ст. до н. е. існувала спеціальна врегульована державою система фізичного виховання молоді. Усі спартанські хлопці та юнаки були розділені на загони за віком. Кожен такий загін мав свою назву, а фізичним вихованням молоді керували ретельно відібрані представники держави [5]. Одним з найперших спортивних змагань були Олімпійські ігри, які проводилися у Давній Греції на честь Зевса [6, с. 622], етруські спортивні ігри, римські спортивні молодіжні змагання [5].

Олімпійські ігри давніх греків були перш за все видовищем, публічними іграми, які мали велике економічне значення. Для проведення ігор потрібно було забезпечити всім необхідним велику кількість учасників, яка з кожним роком зростала. З цих причин на свято з різних областей приїжджали купці та проводили великі торги. Міста, де проводилися ігри, збагачувалися, отримуючи подарунки від послів інших держав [5]. Тож ми можемо припустити, що саме такі перші спортивні об'єднання впливали на цивільний обіг.

Що стосується етруських спортивних ігор та змагань, то вони були прообразами великих римських ігор та, перш за все, гостримі видовищами. Так, поряд з атлетичними змаганнями в етрускан існували інші форми ігор – двобої людини з тваринами [5].

У Стародавньому Римі приблизно у 100-му році до н. е. імператор Август заснував державні організації для юнаків – «колегії інвенум» [5]. У них молоді римські аристократи займалися фізичною підготовкою, яка мала воєнізований характер. Молодь із найбільш заможних римських родин об'єднувалася в гуртки, які найчастіше називалися на честь місцевих богів, наприклад, клуб юнаків богині Венери в Помпеї, або на честь імператорів. Кожний гурток мав своє правління, яке очолював магістр – найчастіше впливовий громадянин міста, який у минулому був членом гуртка. За навчання юнаків відповідав префект, а майном гуртка завідував прокуратор. Кошти гуртків складалися з державних дотацій, зборів, а також подарунків багатих патронів. Тобто тут ми бачимо досить розвинений інститут юридичної особи публічного права, хоча самі стародавні римляни не використовували цього терміна [7, с. 59]. Але також слід зазначити, що спортивні об'єднання стародавніх римлян були перш за все військовими організаціями.

Подальший політичний розвиток Рима з I ст. до н.е. вплинув на широкий розмах, пишність та видовищність спортивних ігор. Учасники і вболівальники таких спортивних змагань були розділені залежно від приналежності до того або іншого товариства – кожне товариство мало свій колір. Це робилося для того, щоб їх легко було розрізнити під час змагань. Головними були два товариства – «зелені» і «блакитні», які відтіснили існуючі раніше товариства «білих» і «червоних» [5]. Чим небезпечнішими були змагання, тим вищою була ціна перемоги й тим більш видовищними для глядачів робилися ігри [5]. Але було б неправильно не зауважити, що найбільш видовищними та найбільш улюбленими в Стародавньому Римі були знамениті й жорстокі гладіаторські бої та поєдинки з дикими тваринами [5].

З вищенаведеного ми бачимо, що об'єднання спортсменів-професіоналів існували в давніх державах, однак такі об'єднання формувалися зовсім за іншими критеріями, тобто, власне спорт не був головною метою таких об'єднань, скоріше за все їх головною метою ставало видовище, яке могло відволікти від політичної активності простих громадян [5], фізичне та військове виховання молоді, збагачення самих учасників поєдинків та змагань, а також усіх, хто брав участь у їх організації, проведенні тощо. Найчастіше такі спортивні об'єднання були напіввійськовими організаціями.

Що стосується розвитку фізичної культури та спорту на території України, то, як і в інших народів, ще за часів існування Київської Русі фізичне виховання було невід'ємною частиною традиційної культури східних слов'ян. Фізична культура пронизувала наскрізь життя людей. Усі давньоукраїнські промисли, ремесла та

професії базувалися на фізичних якостях людини, що, власне, і підтримувало культ сили, як підстави будь-якої справи. Повсякчас одним з найголовніших промислів людства було полювання. Згадування про полювання як найулюбленішу розвагу князів ми можемо знайти в багатьох літературних джерелах [8, с. 408; 9, с. 136; 10, с. 614, 677, 668; 11, с. 28]. Зрозуміло, що під час полювання учасникам доводилося проявляти фізичну підготовку та злагодженість дій, що передбачало наявність спеціальних вмінь, виконання розпоряджень, а отже, й правовий вплив. Також відомо, що фізична підготовка була головною у ратній справі [9, с. 136; 11, с. 31].

З цього прикладу можемо зробити попередній висновок, що з давніх часів фізична культура відігравала важливу роль у житті та розвитку суспільства, і фізично розвиненим людям притаманне об'єднання для вирішення військових або побутових завдань. Воно могло бути або на публічно-правових засадах, або на приватно-правових, особливо там, де об'єднувалися люди, рівні за своїм соціальним статусом.

За часів існування Київської Русі традиційно деякі конфлікти, як то військові сутички, соціальні зіткнення, сімейні справи тощо, вирішувалися у поєдинку. З цього приводу слід відмітити той факт, що навіть церква визнавала такий поєдинок, називаючи його «божим судом» (правому – і Бог допоможе) [12, с. 333]. Іноді, за необхідністю, обумовленою суттю поєдинку, учасники конфлікту наймали «бійців-полевщиків», ця процедура з часом було узаконена: «А противу послуха стар или млад, или чем безвечен, или поп, или чернец ино противу послуха нанять воина наймить, а послуху наймита нет...» [12, с. 333]. Майже всі види змагань, які існували в ті часи, – кінні поєдинки, кулачні бої, змагання на воді – служили для вирішення конфліктів і спорів. Фізична культура, нерідко у вигляді норм звичаєвого права, була невід'ємною частиною життя нових поколінь, у тому числі безпосередньою частиною виховання [12, с. 333]. Широко відомий інститут наставництва зародився теж у ті часи, бо в обов'язки наставника входило не тільки духовне, але й фізичне виховання дитини.

Починаючи із Середньовіччя, мислителі намагались розрізнати державу і суспільство, а паралельно відбувалось осмислення сутності громадських об'єднань, їх місця й ролі у суспільстві. Серед філософів, які займалися цією проблематикою, слід відзначити Дж. Локка та його «Трактати про правління» [13, с. 306–334], Ш. Монтеск'є, який розглядає державу та суспільство як окремі феномени [14]. На початку XIX ст. І. Кант втілює цей підхід у концепції громадянського суспільства, що характеризується правовим статусом і свободою [14]. За вченням К. Маркса та його по-

слідовників, політичні відносини у державі виступають як суспільні, оскільки держава є похідною від суспільства. Відповідно й виникнення громадських об'єднань – процес об'єктивний, закономірний, зумовлений потребою людей у колективній творчості, розвитку ініціативи, здібностей. Лише через об'єднання індивід досягає особистої свободи [14]. Окрім К. Маркса проблемами, пов'язаними з громадськими об'єднаннями людей, переймалися і Ф. Гегель, і сучасні філософи – Гарольд Дж. Берман, І. Бьюрлін, Дж. Ролз [15, с. 340–363; 16, с. 19–43; 17, с. 76–107].

Всупереч розбіжностям у трактуванні причин виникнення громадських об'єднань, сенс існування останніх визначається як спільна життєдіяльність людей, що передбачає їх взаємну залежність і потребу одне в одному, забезпечує збереження і розвиток соціального організму. Це життя людей безпосередньо в колективі, соціальній групі, де відбуваються спільна діяльність, спілкування, обмін послугами, користування спільними речами і цінностями [18, с. 304].

Розглянемо подальший розвиток спортивних об'єднань у країнах Європи. Відмінною рисою розвитку суспільства в Середньовічній Європі був занепад фізичної культури та спорту у зв'язку з проповіддю християнською церквою необхідності умиротворення фізичної людської плоті, а заняття фізичними вправами, проведення спортивних ігор та змагань розцінювалися як богохульство та суворо каралось [1, с. 22]. Зважаючи на це, фізичне виховання отримало елітарний характер та застосовувалося виключно для військово-фізичної підготовки лицарів [1, с. 22] (тобто в Середньовічній Європі був розвинений інститут наставництва під час підготовки майбутніх лицарів). Незважаючи на занепад фізичної культури та спорту в ті часи, лицарські турніри та двобої все ж таки проводилися. Лицарський двобій був не тільки однією з форм бою в хрестових походах, він був ще й юридичною формою вирішення спірних питань у дворянському середовищі (так само, як і двобій у Київській Русі [12, с. 333]). Приводом для двобою могла послужити будь-яка образа, особиста образа лицарської честі, що вважалася найвищою цінністю. На відміну від лицарів, прості люди не мали права вирішувати свої конфлікти шляхом двобою. Вже в міських зводах законів XI ст. ми знаходимо пункти, що виключають, наприклад, двобій з юридичних способів вирішення суперечки. У правовому конфлікті не можна було викликати гордянина на двобій, як це було прийнято серед лицарів, для доказу правоти досить було присяги. Саме існування правових норм свідчило про прагнення замінити силу правом [5].

У XIII ст. родовиті лицарі стали об'єднуватися в особливі лицарські товариства, що мали власну назву й емблему. Звичайно ці

організації існували недовго, вони часто розпадалися. Однак назви й емблеми товариств, що розпалися, зберігалися й привласнювалися новим лицарським організаціям [5].

У другій половині XV – на початку XVI ст. в країнах Західної Європи відбувалося відродження старих лицарських традицій. Відмінною рисою лицарських турнірів того часу було те, що з метою організації турнірів створювалися спеціальні лицарські турнірні співтовариства. Як свідчить В. Олівова, кожне турнірне співтовариство мало свій прапор й емблему, вигравіровану на спеціальному значку – свідоцтві лицарської приналежності. На турнірах лицарі виступали під прапором свого співтовариства, трималися разом і всіяко допомагали один одному. Іноді лицар виступав у двобоях від імені різних співтовариств, які, як правило, носили назви тварин – осла, риби, сокола, вовка, тощо [5]. До участі у турнірах не допускався той, хто не був членом якого-небудь співтовариства. Кожний учасник турнірних змагань повинен був представити не тільки щит і герб свого роду, але й емблему свого турнірного співтовариства [5].

Отже, лицарські співтовариства були військовими організаціями, які не могли діяти без спеціальних розпоряджень, а отже й правового впливу. Відповідно, діяльність таких співтовариств потребувала матеріального та організаційного забезпечення, тобто певних значних внесків, які формували майно організацій. Також ці організації мали характерну особливість сучасної юридичної особи – індивідуалізацію: вони мали власну назву, прапор, емблему, значки із зображенням емблеми тощо.

Окремо слід сказати про розвиток фізичної культури та спорту у середньовічній Англії. Спортивні ігри тут були невід'ємною частиною міського життя. Для участі в деяких іграх молодь об'єднувалась у спеціальні ордени, схожі на лицарські турнірні співтовариства, що носили назву якої-небудь тварини. З часом більша частина цих ігор перетворилася на змагання за отримання певної нагороди або грошової суми. З кінця XV ст. почали з'являтися союзи лучників. У Лондоні було засноване братство св. Георга, члени якого систематично тренувалися й виступали з публічними виставами [5]. Також слід звернути увагу на те, що в середині XV ст. почали створюватись спеціальні мануфактури з виробництва спортивного інвентаря, наприклад «Айенмонджерс Компані», яка виробляла тенісні м'ячі [5]. Так з'явилась окрема юридична особа для задоволення потреб людей у спортивному інвентарі. Характерною рисою Англії XVI ст. стало створення під контролем офіційної влади спеціальних товариств та братств, призначених упорядковувати систему навчання, наприклад, у 1540 р. Генріх VIII заснував спеціальне товариство «майстрів високого мистец-

тва захисту». Королівським указом майстрам було надане право засновувати спеціальні школи, у яких вони могли навчати своїх учнів «високому мистецтву захисту», тобто фехтуванню [5]. Інакше кажучи, Генріх VIII заснував юридичну особу публічного права, яка створюється розпорядчим актом органу державної влади.

У 1737–1741 рр. у Стокгольмі існував союз під назвою «Ескадрон охоронців». Його прийнято вважати найпершою в історії Швеції спортивною організацією. У дванадцятому параграфі статуту союзу, або «регламенту», прийнятого 14 березня 1739 р., вказувалося, що членам союзу, крім шляхетних вправ розуму, удосконалювання в поезії і музиці й т. ін., пропонувалося займатися «лицарськими вправами», такими як фехтування, танці, верхова їзда, метання й біг. Членам союзу заборонялося курити тютюн, пити міцне вино й самогон, богохульствувати і з'являтися на людях у нетверезому стані [19, с. 49]. У списках, які дійшли до наших часів, зазначається, що в цьому утворенні було 39 членів. Секретарем союзу був поет Улоф фон Далін, саме його рукою написані ці списки та статут союзу «Ескадрон охоронців». Відмінним знаком союзу була мініатюрна шабля, вироблена із срібла [19, с. 50]. Так з'явилась з юридична особа, яка мала власний установчий документ – статут, що закріплював членство товариства, права та обов'язки членів, індивідуальні ознаки товариства, тож ми можемо припустити, що цим статутом визначалось майно товариства та механізм його отримання.

Що стосується історичного розвитку юридичної особи в середні віки, то вчені визначають, що в ті часи уявлення про юридичну особу було під впливом догматів римського права. Глоссатори й постглоссатори обмежувалися коментуванням античних текстів, намагаючись пристосувати їх до потреб господарства, що розвивається. У цю епоху і особливо в новий час конструкція юридичної особи одержала подальший практичний розвиток. Торговий дім Фуггерів у Німеччині, генуезький банк св. Георгія, англійські й голландські, Ост- і Вест-Індські компанії – «у цих торговельних підприємствах вироблялася техніка колективного ведення великих справ», а накопичений ними досвід регулювання відносин за участі юридичних осіб згодом відіграв важливу роль у створенні цивільних і торговельних кодексів XIX ст. [20, с. 115–116]. Також треба відмітити, що саме в цей час почала розвиватися теорія уособлення (персоніфікації), зачатки якої зустрічаються ще у римському праві [21]. У середні віки її детально розроблювали папа Інокентій IV і коментатор Бартоль, а в новий час відтворив Ф. К. Савіні, за яким пішли багато інших учених (Пухта, Унгер, Арндтс та ін.) [21].

В Україні важливу роль у розвитку фізичної культури та фізичної підготовки населення відігравали народні спортивні змагання. Серед них можна виділити давньоруські види боротьби, кулачні бої, групові кінні поєдинки, національні ігри та розваги [1, с. 22; 11, с. 32-37]. Відомо, що у XIX ст. молоді, фізично розвинені неодружені хлопці об'єднувалися у «парубоцькі громади». Відповідно, їхня діяльність потребувала певного матеріального та організаційного забезпечення, тобто певних матеріальних внесків для формування майна.

Друга половина XIX – початок XX ст. характеризуються різким зростанням міжнародного спортивного руху, який мав значний вплив і на нашу країну. Саме в ці часи в Україні починають створюватись та діяти спортивні товариства: «Поділля» у Тернополі, «Україна», «Січ», «Пласт» у Львові, «Сянова чайка» у Перемишлі, численні велосипедні товариства, виникає футбол-ліга, а згодом і Всеросійський футбольний союз, створюються тенісні, ковзанярські гуртки та клуби, розвивається авіаспорт [11, с. 107; 22, с. 29]. У 60-х рр. XIX ст. у нашій країні, як і в Російській імперії, почали з'являтися іноземні спортивно-гімнастичні товариства, наприклад, відділення німецького спортивного товариства «Пальма» було засноване в Одесі [23, с. 276]. Слід зазначити, що спортивні товариства, які діяли в ті часи в Галичині («Сокіл», «Січ», «Пласт» тощо) утворювалися не тільки з метою фізичного виховання молоді, але й з метою формування національно-визвольного руху молоді в Україні. Члени сокільських, січових, пластунських організацій були під впливом ідей Української радикальної партії та готувались до боротьби за національну свободу, власну державність, що підтверджує і Б. Трофим'як: «Українські тіловиховні організації Галичини, програми яких були розроблені на національних засадах, знаходячись під впливом сусідніх народів (чехів, поляків), запозичували лише назву, структуру, окремі положення статутів. Але завдання, зміст діяльності, кінцева мета виходили із тогочасних потреб національно-визвольного руху: формування національно свідомого, загартованого душею й тілом борця за визволення українського народу, здобуття вільної, незалежної Української держави» [22, с. 7].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. спортивні товариства Галичини тісно контактували з греко-католицькою церквою. Кожне спортивне товариство мало власних церковних наставників, які забезпечували виховання інтелігентної, фізично розвиненої молоді в дусі національно-християнського світогляду. Священики були присутні на всіх спортивних змаганнях, святах, фестивалях. Церква не тільки виховувала молодь в дусі національно-християн-

ського світогляду, але й матеріально підтримувала спортивні товариства [22, с. 18].

На підставі вищенаведеного можна зробити наступні висновки: перш за все, фізична культура завжди посідала важливе місце в житті людей; фізична культура та об'єднання людей з метою фізичного виховання сприяли загальному розвитку людства; розвиток власне фізичної культури та спортивних об'єднань залежить від умов розвитку держави, соціально-економічних факторів праці, відпочинку та повсякденного буття людини. Розвиток держави, товаро-грошового та речового обігу передбачає участь не тільки фізичних осіб, наділених право- та дієздатністю, але й створених цими фізичними особами організацій для досягнення певної мети. При створенні подібних організацій виникає складна сукупність відносин, для яких потрібно нормативне регулювання з боку держави. Як вже зазначалося, об'єднання спортсменів-професіоналів існували в давніх державах, однак власне спорт не був головною метою таких об'єднань, скоріше за все їх головною метою було видовище, яке могло відволікти від політичної активності простих громадян [5], фізичне та військове виховання молоді, збагачення самих учасників поєдинків та змагань, а також усіх, хто брав участь у їх організації, проведенні тощо. Найчастіше такі спортивні об'єднання були напіввійськовими організаціями, тобто юридичними особами приватного права, які не могли діяти без спеціальних розпоряджень, а отже й правового впливу. Відповідно, діяльність таких співтовариств потребувала матеріального та організаційного забезпечення, тобто певних коштовних внесків, які формували майно організацій. Також спортивні організації з давніх-давен мали характерну особливість сучасної юридичної особи – індивідуалізацію: вони мали власну назву, прапор, емблеми, значки із зображенням емблеми тощо. У середні віки поєдинки та змагання часто використовувалися для вирішення будь-якої суперечки, конфлікту, спору.

Ми можемо виділити наступні ознаки юридичної особи спортивних товариств, які діяли на той час: 1) наявність організаційної єдності, тобто діяльність кожного члена об'єднання була направлена на досягнення мети, поставленої перед об'єднанням (видовище, отримання прибутку, виховання, тощо); 2) участь у цивільному обігу від свого імені, тобто саме від імені свого товариства спортсмени виступали у поєдинках та двобоях, набуваючи таким чином майно; 3) необхідність певного матеріального та організаційного забезпечення для діяльності спортивного об'єднання, тобто ми можемо припустити, що кожне спортивне об'єднання мало майно для забезпечення своєї діяльності.

Список літератури: 1. Алексеев С.В. Спортивное право России. Правовые основы физической культуры и спорта: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям 021100 «Юриспруденция» и 022300 «Физическая культура и спорт» / Под ред. проф. П.В. Крашенникова. М., 2005. 2. Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Том 6: Цивільне право / Упорядники: Я.М. Шевченко, І.Б. Усенко, Г.П. Тимченко, Т.І. Бондарчук, С.Є. Морозова. К., 2003. 3. <http://humanities.edu.ru/db/msg/41770>. 4. Гомер. Илиада / Пер. С древнегреч. Н. Гнедича; Примеч. М. Томашевской М., 1987. 5. <http://www.sportlib.ru/>. 6. Популярный энциклопедический иллюстрированный словарь. Европедия. М., 2004. 7. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. Ленинград, 1975. 8. Поучение Владимира Мономаха // Подгот. Текста, пер. И коммент. В.В. Колосова // ПЛДР. XII век. М., 1980. 9. Повесть временных лет / Подгот. Текста О.В. Творогова, пер. Д.С. Лихачева // ПЛДР. XI – нач. XII века. М., 1978. 10. Ипатьевская летопись / АН СССР, Ин-т истории. М., 1962, (ПСРЛ. 3-е изд. Т. 2). 11. Вострокнутов Л.Д. Заповіт віків: здоровий спосіб життя українського народу: Монографія. Х., 2004. 12. Псковская судная грамота // Российское законодательство. X-XX вв.: в 9 т. М., 1984. Т. 1. 13. Дж. Локк. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3. М., 1988. 14. <http://www.philosophy.ru/edu/ref/blin/m.html>. 15. Берман Гарольд Дж. Вера и закон. Примирение права и религии. М., 1999. 16. Бёрлин И. Две концепции свободы. // Современный либерализм: Ролз, Бёрлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон. М., 1998. 17. Ролз Дж. Идеи блага и приоритет права // Современный либерализм: Ролз, Бёрлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон. М., 1998. 18. Політологія: Підручник / І.С. Дзюбка, К.М. Левківський, В.П. Андрущенко та ін.; За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. К., 1998. 19. Трескин А.В. Спорт в Скандинавии: прошлое и настоящее. М., 1983. 20. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание третье, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998. 21. <http://civil.consultant.ru/>. 22. Трофім'як Б.Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). Монографія. Тернопіль, 2001. 23. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Зб. наукових праць. Х., 1997. Вип. 3 і 4.

Надійшла до редколегії 09.10.06